

FTAMP 17.07.29

<https://doi.org/10.53871/2078-8134.2025.3-13>

Н.А. Атаханова^{1*}, Дж.Кынаджы², Г.Б. Аяпова³

¹Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Қазақстан, Алматы

²Анкара Хаджы Байрам Вели университеті, Түркия, Анкара

³Х.Досмұхамедов атындағы Атырау университеті, Қазақстан, Атырау

E-mail: ¹rassi68@mail.ru, ²cemile.kinaci@hbv.edu.tr, ³aiapova-1969@mail.ru

ORCID: ¹0000-0002-8332-2181, ²0000-0002-5997-776x, ³0000-0002-3012-3605

ҚАЗІРГІ ҚАЗАҚ ӘНГІМЕЛЕРІНДЕГІ КӨРКЕМДІК ІЗДЕНІСТЕР

Аңдатпа. Мақалада қазіргі қазақ әңгімелеріндегі көркемдік ізденістер қарастырылды. Тәуелсіздік кезең әдебиетіндегі іргелі зерттеулерді салыстыра отырып, жекелеген ғалымдардың зерттеулері мен ұжымдық еңбектердің маңыздылығы көрсетілді. Қазіргі қазақ әңгімелеріндегі көркемдік ізденістерді саралауда Ұ. Дәлейұлының «Хат бармайтын қыстақ», А.Рақыштың «Мұз үстіндегі қызғалдақ», Қ. Мұбарактың «От ару», Б.Сәрмекованың «Кейіпкер» әңгімелер жинақтары зерттеу нысанына алынды. Әңгіме жанрындағы көркемдік ізденістердің бір сарасы – тақырып жаңашылдығы болса, екінші парасы – формалық (түрлік) ерекшелік аясында байқалады. Қазіргі прозадағы көркемдік ізденістерді зерттеуде жас қаламгерлердің шығармалары іріктеп алынды. Қазіргі қазақ прозасындағы аңыз-әңгіме, мифтердің ықпалы анықталды. Қазіргі әңгімелердегі мазмұндық ізденістер аталған жазушылардың шығармаларынан көрінсе, Ұ. Дәлейұлы қазақ әдебиетіне тың оқиғалар мен тарихи тұлғаларды алып келуімен ерекшеленеді. Формалық ізденістер Қ. Мұбарактың мистикалық әңгімелері, ұлттық құндылықтар А. Рақыштың шығармалары, жалпыадамдық құндылықтар Б. Сәрмекованың әңгімелері арқылы тұжырымдалды. Қазіргі таңда әлем әдебиетінде қалыптасқан микрожанрды жазушылар микро-әңгімелерімен ұлттық әдебиетте орнықтыруда. Ақпараттық заманда оқырманның талабына сай қалыптасқан қысқа жазу үлгісі Қ. Мұбарак пен Б. Сәрмекованың жарты беттік, бір жарым беттік микро-әңгімелерінен көрініс тапқаны анықталды. Қазіргі әңгімелерде күнделікті өмірде мән бере бермейтін, жанымызда жүрген кішкентай ғана «қарапайым адамдар» көптеп кездесетіндігі нақты мысалдармен тиянақталды.

Кілт сөздер: проза, әңгіме, микро-әңгіме, дәстүр, жаңашылдық, көркемдік ізденіс, ұлттық құндылық, стиль.

N.A. Atakhanova^{1*}, C.Kinaci², G.B. Aiapova³

¹Kazakh National University named after Al-Farabi, Almaty, Kazakhstan

²Haci Bayram Veli University, Ankara, Turkey

³Atyrau University named after H.Dosmukhamedov, Atyrau, Kazakhstan

E-mail: ¹rassi68@mail.ru, ²cemile.kinaci@hbv.edu.tr, ³aiapova-1969@mail.ru

ORCID: ¹0000-0002-8332-2181, ²0000-0002-5997-776, ³0000-0002-3012-3605

ARTISTIC RESEARCH MODERN KAZAKH STORIES

Abstract. This article examines artistic searches in modern Kazakh short stories. By comparing fundamental research in the literature of the independence period, the importance of research by individual scientists and collective works was demonstrated. The study focuses on the collections of short stories by U. Daleiuly – “Hat barmaityn kystaq”, A. Raqysh – “Muz ustindegi qyzgaldak”, Q. Mubarak – “Ot aru”, and B. Sarmekova – “Keiipker”. One aspect of artistic exploration in the short story genre is thematic innovation, while another is formal (structural) innovation. The research selected works by young writers to analyze artistic experimentation

in modern prose. The presence of legends, myths, and narrative explorations in modern stories is reflected in the works of these authors. U. Daleiuly distinguishes himself by introducing fresh narratives and historical figures into Kazakh literature. Formal innovations are evident in Q. Mubarak's mystical stories, A. Raqysh's focus on national values, and B. Sarmekova's emphasis on universal human values. Currently, writers are integrating micro-genres that have emerged in world literature into national literature through micro-stories. In the information age, it has been established that the short writing style, formed in accordance with the reader's demands, has found its expression in micro-stories ranging from half a page to one and a half pages, written by K. Mubarak and B. Sarmekova. Modern short stories frequently feature "ordinary people" from everyday life, whose significance is often overlooked, as demonstrated through concrete examples.

Keywords: prose, short story, tradition, innovation, artistic search, national values, style.

Н.А. Атаханова^{1*}, Дж.Кынаджы², Г.Б. Аяпова³

¹Казахский национальный университет имени Аль-Фараби, Алматы, Казахстан

²Университет Анкары Хаджи Бейрам Вели, Анкара, Турция

³Атырауский университет им. Х.Досмухамедова, Атырау, Казахстан

E-mail: ¹rassi68@mail.ru, ²cemile.kinaci@hbv.edu.tr, ³aiapova-1969@mail.ru

ORCID: ¹0000-0002-8332-2181, ²0000-0002-5997-776, ³0000-0002-3012-3605

ХУДОЖЕСТВЕННЫЕ ПОИСКИ В СОВРЕМЕННЫХ КАЗАХСКИХ РАССКАЗАХ

Аннотация. В статье рассматриваются художественные поиски в современных казахских рассказах. Сравнивая фундаментальные исследования в литературе периода независимости, была показана значимость исследования отдельных ученых и коллективных трудов. При анализе художественных поисков в современных казахских рассказах объектом исследования выбраны рассказы У. Далеулы («Зимовка в который не доставляют письма»), А. Рахыш («Тюльпан на льду»), К. Мубарак («Огненная красавица») и Б. Сармек («Героиня»). Одним из аспектов художественных поисков в жанре рассказа является тематическое новаторство, а другим – формальное (структурное) новаторство. В исследовании отобраны произведения молодых писателей, демонстрирующие художественные поиски в современной прозе. В современной прозе прослеживается влияние легенд и мифов. В частности, в современных рассказах художественные поиски выражаются через введение в произведения новых событий и исторических личностей. Например, у У. Далеулы встречаются новые сюжеты, связанные с казахской историей. Формальные поиски К. Мубарака проявляются в мистических рассказах, А. Рахыш – в национальных ценностях, а Б. Сармек – о общечеловеческих ценностях. В настоящее время писатели внедряют в национальную литературу микрожанры, сложившиеся в мировой литературе, с помощью микро-рассказов. В информационную эпоху установлено, что краткий стиль письма, сформировавшийся в соответствии с требованиями читателя, нашел свое выражение в микрорассказах объемом от половины до полутора страниц, написанных К. Мубарак и Б. Сармек. В современных рассказах художественное выражение находят будничные жизненные события, не имеющие особого значения, но наполненные глубоким смыслом – это истории про «простых людей», которых мы часто встречаем в жизни. Эти идеи подтверждаются конкретными примерами.

Ключевые слова: проза, рассказ, традиция, новаторство, художественные поиски, национальные ценности.

1. Кіріспе

Еліміз тәуелсіздік алғаннан бергі уақытта қазақ әңгімесі біршама көркемдік жетістіктерге қол жеткізді. Сондықтан да бұл жылдары жазылған туындылар ғалымдардың зерттеу нысанына алынып отырды. Тәуелсіздік тұсындағы әңгімелер

туралы зерттеулерді өз ішінен іріктейтін болсақ, бірінші көзге түсетіні – жекелеген ғалымдардың зерттеулері, екіншісі – осы кезең әдебиеті туралы ұжымдық монографиялар. Тәуелсіздік кезең әдебиетін тыңғылықты зерттеуде М.О. Әуезов атындағы Әдебиет және өнер институтының ғалымдары толымды еңбек етіп жүргені белгілі.

Аталған кезең әдебиетін зерттеген ғалымның бірі – Шериаздан Елеукенов. Ғалымның 1990 жылдар әдебиеті туралы зерттеулері жеке кітап болып жарық көрді. «Қазақ әдебиеті тәуелсіздік кезеңінде» еңбегі – тәуелсіздіктің алғашқы онжылдығы туралы зерттеу. Бұл еңбекте ғалым тоқсаныншы жылдар әдебиетін жекелеген жанрлар бойынша зерттеген. Кітаптың құрылымы алғы сөз және екі бөлімнен тұрады. «Тәуелсіз елдің еркін тынысты прозасы» тарауында он жыл ішінде жазылған романдар мен повесть, хикаяттар түгелге жуық зерттеу нысанына алынған. Автор әңгіме жанры туралы былай дейді: «Әңгіме жанрының тәуелсіздіктің он жылы тарапындағы татымды табысы – көкжиегінің кеңейгендігі. Әдебиетімізді социализмнен капитализмге шегінген бұрын-соңды кезікпеген қоғамның сыры мен сынын сипаттайтын тың тақырыпты шығармалармен байытқандығы» (Елеукенов, 2006: 197).

«Мәдени мұра» бағдарламасы аясында жарық көрген 10 томдық «Қазақ әдебиетінің тарихы» атты академиялық еңбектің оныншы томы тәуелсіздік дәуірін камтиды. Бұл томға әдебиеттанушы ғалым Ш. Елеукенов жетекшілік жасаған. Зерттеуде тоқсаныншы жылдар әдебиеті проза, повесть, хикаят, әңгіме, деректі әдебиет, сатира, фантастика, лирика, поэма, драматургия, Қазақстан халықтарының әдебиеті, әдебиеттану, әдеби-көркем сын, қазақ әдебиетінің халықаралық байланыстар тәрізді шолу тараулармен зерттеліп, аталған кезеңнің әдеби өмір шежіресі, библиографиялық көрсеткіш жасалған. Еңбектің «Әңгіме» тарауын жазушы, сыншы Д. Рамазан жазған. Автор Ш. Мұртаза, М. Мағауин, Б. Нұржеке, Қ. Жұмаділов, Т. Ахметжан, Н. Ораз, Қ. Түменбай, Р. Мұқанова, А. Алтай, А. Амантай, А. Ықсанның әңгімелеріне талдау жасаған. Кейінгі жылдары бұл қатар «XXI ғасырдағы қазақ әдебиеті», «Қазіргі әдебиеттегі жалпыадамдық құндылықтар», «Ұлттық әдебиет және еліміздің зияткерлік әлеуеті» (тәуелсіздік дәуіріндегі проза), «Қазіргі қазақ әдебиеті: даму үрдістері, есімдер мен оқиғалар» тәрізді ұжымдық монографиялармен толықты. Аталған еңбектерде қазіргі қазақ прозасы жан-жақты зерттеліп қарастырылғандықтан, бұл мақалада жекелеген жазушылар ғана іріктеліп алынды.

2. Материалдар мен әдістер

2.1 Зерттеу әдістері

Қазіргі қазақ әңгімелерін зерттеу барысында «Мәдени мұра» бағдарламасы аясында жарық көрген 10 томдық «Қазақ әдебиетінің тарихы» атты академиялық еңбектің оныншы томы, әдебиеттанушы ғалым Ш. Елеукеновтің ««Қазақ әдебиеті тәуелсіздік кезеңінде» зерттеу еңбегі, «XXI ғасырдағы қазақ әдебиеті», «Қазіргі әдебиеттегі жалпыадамдық құндылықтар», «Ұлттық әдебиет және еліміздің зияткерлік әлеуеті» (тәуелсіздік дәуіріндегі проза), «Қазіргі қазақ әдебиеті: даму

үрдістері, есімдер мен оқиғалар» тәрізді ұжымдық монографиялардағы ғалымдардың еңбектері бағыт бағдар берді.

Мақаланың гипотезасы – қазіргі қазақ прозасының көркемдік ізденістері. Тақырыпты зерттеу барсында қазіргі қазақ прозасын жанр бойынша жүйелеу, жанрлық ерекшеліктеріне қарай жинақтау, әңгімелерді өзара салыстыру, шығармалардың құрылысына қарай құрылымдық талдау әдістері қолданылды. Жазушылардың прозалық шығармаларына талдау жасауда қазіргі қазақ әңгімелеріндегі мазмұндық, түрлік ізденістер ғылыми сараланды.

2.2 Материалға сипаттама

Қазіргі қазақ әңгімелеріндегі көркемдік ізденістерді бағамдауда стильдік ерекшеліктерімен танылып жүрген жекелеген жазушылардың әңгімелеріне талдау жасалды. Қазіргі қазақ прозасы туралы аталған монографиялық еңбектерде ауқымды зерттеу жұмыстары жасалғандықтан, мақалада жекелеген қаламгерлердің шығармалары зерттеу нысанына алынды. Жазушыларды іріктеуде әдебиеттанушы ғалымдардың назарына ілігіп, оң баға алған жазушылардың шығармалары алынды. Олардың қатарында Ұ. Дәлейұлының «Хат бармайтын қыстақ», А. Рақыштың «Мұз үстіндегі қызғалдақ», Қ. Мұбарактың «От ару», Б. Сәрмекованың «Кейіпкер» жинақтарын атауға болады. Қазіргі қазақ әңгімелеріне үлес қосып жүрген жазушылардың шығармаларында көтерген мәселелерге талдау жасауда ұлттық, жалпыадамдық құндылықтарға көңіл бөлінді. Жазушылардың шағын жанрмен ел өміріндегі өзекті мәселелері көтергендігі нақты шығармалар аясында талқыланды.

Әдебиеттанушы ғалым Г. Балтабаева «Тәуелсіздік кезеңіндегі қазақ прозасының көркемдік әлемі» (повестер мен әңгімелер) атты докторлық диссертациясында тәуелсіздік тұсындағы қазақ прозасындағы жалғыздық, айқай, айна сарыны мен түр, түс, өлім мен өмір концептісіне көңіл бөлсе (Балтабаева, 2010: 6), Ж. Саметова «Қазіргі қазақ прозасындағы көркемдік ізденістер мен ағымдар және оны оқыту» (XXI ғасыр) атты диссертациялық жұмысында қазіргі қазақ прозасындағы көркемдік ізденістер туралы пайымдауларын ұсынған (Саметова, 2021: 8). Қ.Жанұзақова мен Г. Өтепбергенованың «Қазақ прозасындағы дәстүр мен жаңашылдық мәселесі» атты мақаласында Ә. Кекілбаев, О. Бөкеев, С. Санбаев, М. Ысқақбаев шығармаларындағы аңыз-әңгімелер, мифтік сюжеттер мен образдарды пайдалану тәжірибелеріндегі жаңашыл ізденістер айқындалған болатын (Жанұзақова, 2014: 150).

3. Талқылануы

Қазіргі қазақ прозасының негізгі табыстарының бірі мазмұндық жағынан толыққандығы болса, бұл жетістікті ғалымдар жоғарыда айтқан зерттеулерінде нақты талдаулармен дәлелдеген. Бұл еңбектерде Алтай, Іле қазақтарының арғы-бергі тарихы туралы жазылған Қ. Шабданұлы, З. Сәнік, Ж. Сәмитұлы, Ғ. Қалибекұлы, т.б. жазушылардың шығармалары зерттеу нысанына алынған. Осы қатарға Өр Алтайдың тумасы Ұларбек Дәлейұлын қосуымызға болады.

«Хат бармайтын қыстақ» жинағына енген шығармалар жөнінде автор былай дейді: «Бұл кітапқа жинақталған әңгімелер мен естеліктердің барлығы бастан

кешкен, өзім көрген оқиғалардың желісімен жазылған. Көзімізді аша киіз үйді көрдік. Есімізді білгеннен таулардың баурайында асыр салдық. Мен өскен Көктерек қыстағынан Гарсия Маркестің «Макондосымен» үндестік байқаймын. Ауылдастарым оңашалыққа, жалғыздыққа үйір. Ондағы адамдарды түсіну қиын. Әр үйде әртүрлі тағдыр. Әр тағдыр – бір роман» (Дәлейұлы, 2024: 6).

Жинаққа енген шығармаларды оқып отырғанда бірінші көзге түсетіні – оқиғалардың бірінші жақтан баяндалатыны. Тұтастай алып қарағанда, төрт-бес жасар ойын баласының бүгінгі үлкен азамат болып қалыптасу жолындағы көнекөз қариялардан естіген аңыз-әңгімелері арқылы тұтастай бір дәуірді тірілткеніне көзіміз жетті. Кез келген қаламгер шығармаларына өзіне етене таныс оқиғаларды, тақырыптарды арқау ететіні белгілі, осы тұрғыдан алғанда, жазушы өзі туып-өскен бүгінде шекара сызығының арғы бетінде жатқан Алтай аймағының Көктоғай ауданына қарасты туған жердің кең даласына, әр қыстаққа, әр жайлау мен асуға жан бітіргеніне көзіміз жетті. Ерекше атап өтетін келесі ерекшелік – әңгімешіл қазақ ақсақалдарының өздері куә болған тарихи оқиғаларды кейінгі ұрпаққа аманаттап жеткізуі. Қытай басқыншыларына қарсы көтерілісті бастаған басшылары Есімхан мен Ырысханға, бас сардар Сүлеймен батырға ерген сол кездегі жас жігіттердің көзбен көрген қанды майдандары – танды таңға ұрып айтса да таусылмайтын тарих екені белгілі. Оспан батырға ерген таңдаулы батырлардың біразы Такламакан шөліндегі «Тарым» жаза лагерінде 20-30 жыл өмірлерін өткізгенін аға буын жазушылардың шығармаларынан оқыған болатынбыз. Алтай көтерілісінің нүктесі 1958 жылдан кейін қойылып, көшпелі қазақ отырықшылыққа айналғанға дейін ел басынан өткерген ауырытпашылық аз болған жоқ.

«Жолдар» әңгімесіндегі мектеп оқушыларының Алтайдың алты айға созылатын бет қаратпас суығында бірнеше шақырым жердегі мектепке барып, түз тағысы көкжалдарға жем болмай білім алып жүруі, «Кәсіп-Үш» ауылындағы үш қыздан соң, ұл туам ба деп Құдайына сыйынып жүрген ананың алты айлық балпанақтай төртінші ұл баласын мемлекеттің жоспарлы туу саясатына қайшы деп түсіріп тастауы – қазақтың басынан өткерген қасіреті ретінде шынайы суреттелген.

«Хат бармайтын қыстақ» әңгімесінде бұзау жайып жүріп, мойнақ пен асу үстінен қалталарын толтырып атылған оқтың жезін, Жігербай асуына өрмелеп, саусақтары қанағанша жартастан сарымсақ теретін балалар Ұлы даланың бастан өткерген барлық қасіреттерін, аңыздарын үлкендерден тыңдайтын. Есугей батыр, Ер Шыңғыс, Хан Абылай, Ақбоз атты Сүлеймен мерген мен Оспан батыр жайлы хикаяларды тыңдай жүріп ержеткендер Отанды, елді, жерді сүюді сол батырлардан үйренді.

Апасының аузынан естіген «Соғыс басталған жылы» болған оқиға да қазақтың кешегі тарихы еді: «Есім кіресілі-шығасылы. Абыр-сабыр басылғандай болған бір әредікте жан-жағыма қарасам, Несібелі құрбым шыққан самырсынға доп түскен екен. Ұшар басынан түбіне дейін қақырай айырылған биік самырсындың жанқалаған бұтақтарында ілінген адамның ішек-қарын, өке-бауырларынан бу бұрқырайды...» (Дәлейұлы, 2024: 75).

Қытай шеріктерінің қуғынынан қашқан ел монғолға өтпек болғанда, шекарадағы монғол шеріктерінің оқ жаудыруы, елшілікке аттанған Тұқай, Шәкер, Шіңгілбай зәңгілер мен Қақыш биді атып салуы, Қапырыш мерген мен Жетей батырлардың ерлігі, қолына қару ұстай алатын әйелдердің де жауға қарсы ұмтылуы, самырсынға тығылған әйелдің үстінен бомба түсуі тәрізді қаралы күндер тарихын немерелеріне ертегі айтқандай айтып отыратын ақ жаулықты аналар өздерімен бірге біреу біліп, біреу білмейтін тарихты алып мәңгілік мекендеріне аттанды.

Жазушы шығармаларынан ерекше көзге түсетін келесі мәселе – ұлттық құндылықтар. Ұлттық құндылықтардың бірі – ұлттық ойындар болса, соның бірі балалардың «ақ сандық, көк сандық» ойыны. «Кемпіртас» әңгімесіндегі:

– Ақ сандық, көк сандық,

Аспаннан не көрдің?

– Жұлдыз көрдім, ай көрдім.

– Ақ сандық, көк сандық,

Сырғауылдан не көрдің?

– Орақ көрдім, қабық көрдім...» – деп ойнап жүретін балалардың ойыны да бүгінде ұмыт болып барады (Дәлейұлы, 2024: 95).

Келесі қазақы таным-түсініктің бір көрінісі – қазақтың жыл атауын сол жылдың ерекше оқиғасымен есте сақтауы болса, оны «Соғыс басталған жыл», «Бәйжеге кезбе келген жыл», «Бәйжеге қытай келген жыл», «Көктеректе көкөніс сатып келген қытайды Данай мен Салтанаттар сабайтын жыл», «Үлңгір өзеніне екі бала ағып кеткен жылы», «Мен сезінші сыныпта оқитын жылы күзде аудан орталығында дүркіреп лотерея ойыны өтті» деген тіркестерден көрсек, келесі – табиғаттың тылсымын танытатын «Құс қанаты», «Бөрі қуған», т.б. амалдар.

Келіндердің аталарының атын атамауын Сүлеймен батырды Мерген аға, Тұрдыбек зәңгіні Тұқай аға, Райхан батырды балуан аға атаған келіндер олардың азан шақырып қойған есімдерін атамауға тырысатын. Бүгінде осы ұлттық құндылықтарымыздың ұмытыла бара жатқаны өкінішті.

Жазушы шығармаларынан көзге түсетін бір ерекшелік – мистикалық сипаты. Оны «Жалғыздық аралы» әңгімесіндегі аралда жалғыз қалған жігітке жалғыздықтың не екенін түсіндіретін елес ақсақал, Күректі асуын мекендеген сайтандар, Бәйжеге өрлейтін қара жолдың бойында ұшып жүретін құдықшы Елағаның рухы, қара бүйі қаптап кететін Жігербай жолының күнбатыс жағында жүретін марқұм әжелердің елесі, Күректі асуын мекендеген сайтандар, Тұрғын шатындағы «Кемпіртаста» аппақ кимешек-шылауышы көлбіреп, қимылсыз, үнсіз отыратын Әлсағи апаның елесі, «Сайтан асуынан» ілесіп келген сайтанның Әбілқанның кейпіне еніп, түнде ілесе келіп, аттың жалын кекілінен шоқтығына дейін қыздың шашындай біркелкі етіп өріп кетуінен көреміз.

Т. Демен «Қазіргі қазақ прозасындағы көркемдік ізденістер мен ағымдардың бастау көздері, даму арналары» атты мақаласында қазақ әдебиетінде кейбір ағымдардың қалыптаспағанын, әр елдің әдебиеті өз ортасына қарай дамитындығын

айта келіп: «Ал, қазіргі дәуірдегі көркемдік әдістердің қазақ әдебиетіндегі көріністері тұтас бағыт деңгейіне көтерілмеген, олар өзара ара-жігін де ашып дараланбағандықтан, бүгінгі күн бедерінде көркем-әдеби ағым ретінде өмір сүруде. Оның орнына қарай дәстүр, үрдіс, көрініс, стиль терминдері қолданылуы мүмкін», – деген болатын (Демен, 2024). Осы пікірге сүйенетін болсақ, қазіргі әңгімелерді ағым, бағытқа қарағанда дәстүр, үрдіс, көрініс, стиль тұрғысынан талдаған дұрыс.

Айзат Рақыштың 2015 жылы «Өлгендер қайтып келеді» атты әңгімелер жинағы жарық көрді. Ол мектеп мұғалімі болғандықтан, шығармаларының басым көпшілігінің негізгі кейіпкерлері – мектеп оқушылары болып келеді. Аталған жинақ туралы Ш. Елеукеновтің «Айзат айшықтары» атты мақаласы «Қазақ әдебиеті» газетінде жарық көріп, онда ғалым болашағынан көп үміт күттірген жас жазушыға сәт сапар тілеген болатын (Елеукенов, 2016:1).

XXI ғасырдың өзекті мәселесіне айналған ұлттық құндылықтар туралы «Қара түннің құпиясы» повесінде бір ата-анадан туып екі жақта өскен Арлан мен Әсияның арасындағы қасіретпен үлкен мәселені көтерген болатын. Бір-біріне ғашық болған ағалы қарындастың оқиғасымен бірнеше мәселені көтерген, солардың біріншісі – ананың батасының қалт кетпейтіні. Дархан анасының бала асырап алуға қарсы болғанын кеш түсініп өмірден опық жеді. Шынымен де сол бала бұл отбасына сор болып келген екен. Екіншісі – қолмен істегенді мойынмен көтеру. Бір кезде жастықтың буымен біреудің он екіде бір гүлі ашылмаған қызын мазақ еткен Қанағаттың өз қызының оң жақта отырып жүкті болуы – осының көрсеткіші. Бір кезде анасына ренжіген Дархан баласы мен әйелін алып ұзаққа көшіп кетсе, енді баласы Арлан әке-шешесі қарсылық танытқандықтан, Әсиямен қашып кетуге дайын. Жазушының негізгі айтпағы – жеті атаға дейін қыз алыспаған қазақ үшін бір әкеден туған ұл мен қыздың төсек қатынасына баруы. Жеті атаға дейін қыз алыспайтын қазақ үшін, бұл – өліммен тең. Жазушы шығармалары туралы сыншы З. Сахиқызы «Тегеурінді ойдың иесі» деген рецензиясында: «Айзат Рақыш – жаңа ғасыр әдебиетінің жаңашыл өкілі. Өз ұлтымен бірге. Халқын мазалаған ойлар оның шығармасына шырақ болып жағылады, Айзат көтерген тақырыптар мәңгі тірі және әрқашан маңызға ие. Ол – оқырманын салмақты ой соқпақтарымен өзінің сыршыл әлеміне жетелей білетін жасампаз жазушы», – деген болатын (Сахиқызы, 2018: 2). Ғалымның осы пікіріне сүйенетін болсақ, жазушы ел өміріндегі өзекті мәселені шағын әңгімемен көтерген.

«Тегімді менің сұрама» әңгімесі жиырма бес жасқа толған Әмірдің туған күніндегі достарының тілегімен басталады. Сүйгені Сұлушаш мұның анасы мен әжесі өзіне ұнаған соң, өз ата-аналарымен таныстыруға асығады. Қыз әкесі жігітті сұрақтың астына алды, әкесі мен руын сұрағанда, әкесіз өскенін білді. «Мен қызымды жеті атасын білмейтін жетесізге бермеймін. Тексіз біреудің ұрпағын жалғастыруына көнбеймін!» деген сөзін естіп үйге қайтады. Өмірінде бірінше рет қос ананың бетіне қарап отырған ұлдары үйіне ішіп келді. Жай келген жоқ, іштегі шерін айта келді. Жиырма бес жыл жасырған құпиясын байғұс ананың ашуына тура келді. Жасы ұлғайған жалғыз басты әйел өміріне серік етіп ұрықтандыру жолымен тапқан баласының руы мен тегін өзі де білмейтін болып шығады.

Сұлушаш екеуінің арасына түсіп жүрген Әйгерім мұның сырын білген соң үнемі СМС хат жазып мазасын алады. «Жиырма бесінші туған күніңді тағы да әкесіз атап өттің бе? Не дейін?», «Сұлушаш қай рудың келіні болатынынан хабарсыз кетті ме? Обал болыпты сұлуға», «Әкеңнің жоқтығынан шаңырағың құрылмай жатып құлап түсті. Енді не істемексің? Жоқ әкенді іздейсің бе?» деген хабарламалар жүрегі жаралы жігіттің өзі білмейтін құпиясынан сыр шертіп тұр. Бір-бірін құлай сүйіскен екеуінің арасы ажыраса, «Мен тегіңе қарамаймын. Әрі менің махаббатым екеуімізге жетеді!» дейтін Әйгерім Әмірдің өзіндік болатынына сенгенмен, Сұлушаш келгенде оның үміті біржола үзіледі.

Жазушы шағын әңгімемен екі түрлі мәселеге көңіл аударған. Біріншісі – ХХІ ғасырдың өмір салтына айналған жасанды жолмен ұрықтандыру. 1978 жылы пайда болған жасанды ұрықтандыру арқылы әлемде соңғы 47 жылда 8 млн-нан астам адам дүниеге келсе, Қазақстанда 2017 жылға дейін 14 мың бала дүниеге келген деген дерек бар. Қазіргі таңда жасанды ұрықтандыру арқылы бір жылда 3200 бала дүниеге келетін Қазақстанға Ресей, Қырғызстан, Тәжікстан және тағы басқа ТМД елдерінен келетін көмекке зәру отбасылар да бар. Еуропа елдерінде жасанды ұрықтандырудың жолға қойылғаны белгілі, бірақ жеті атасына дейін қыз алыспайтын қазақ елінде тегін білмейтін балалар санының өсуі – ұлттың болашағы үшін қауіпті. Әңгімеде көтерілген екінші мәселе – махаббат. Махаббат екі адамның арасындағы сүйіспеншілік болса, соған кедергі жасап жүрген үшінші адам – Әйгерім. Жазушы қашан да әділеттің жеңетінін Әйгерімнің үміті үзіліп, Сұлушаш пен Әмірдің қайта табысуымен көрсеткен.

«Мұз үстіндегі қызғалдақ» әңгімесі өз ішінен «Белгісіз күш», «Жігерлі жас неге жылады?», «Тәуелсіздіктің дастаны» деген тақырыпшаларға бөлініп, сол тақырып аясындағы оқиғалар баяндалған. 9-сынып оқушыларының «Тәуелсіздікке тарту» атты тосын сыйы залдағылардың бәріне ұнап, ел көзіне жас алды. Себебі, олар 1986 жылғы Желтоқсан оқиғасын сахналаған еді. Дастанның анасы Айкүміс пен әкесі Темір де сол оқиғаның тірі куәгерлері болғандықтан, Айкүміс жастардың сахналық қойылымы туралы ойын ортаға салды:

«Біз – желтоқсаншы жанұямыз. Жаңағы көрініс – таза шындық! Мұз үстіне жүрелеп отырғызып, «тұмай қал» деп қарғаандары да рас. Алайда кеңестік кесірлі қарғыс қазақ еліне дарымады. Мұз үстіндегі сол қызғалдақ бүкінде көктеді. Ол – біздің Тәуелсіздігіміз. Ал, Құдай бізді презентсіз қалдырмады!» (Рақыш, 2018: 124).

Тәуелсіздік қарсаңындағы мектеп оқушыларының 1986 жылғы Желтоқсан көтерілісін сахналауынан олардың өткен тарих пен Тәуелсіздікке деген құрметін көруге болады. Қазақ әдебиетіндегі Желтоқсан көтерілісінің бейнеленуі туралы әдебиеттанушы ғалым Г. Орда: «Бұл шығармалардың барлығы тәуелсіздік үшін күрескен қазақ жастарының азаттық жолындағы арпалысының көркем суреттері ретінде танылды. Желтоқсан оқиғасының аяқ астынан өршіп кетуі, алаңға шыққан жастарды басып жаншу, оларға жүргізілген сұрақ-жауап процестері, қыспаққа алудың салдарынан қуғын-сүргін құрбандарының тағдырдың тауқыметіне ұшырап

қиын-қыстау күн кешуі, түрмеге түскен жастардың мезгілсіз қыршынынан қиылуы – барлығы да сол тұстағы ел өміріндегі шындық» (Orda, 2019: 190), –деген болатын. Ғалымның осы пікіріне сүйенетін болсақ, А. Рақыш аталған әңгімесі арқылы Желтоқсан батырларының тәуелсіздік жолындағы ерлігімен өскелең ұрпақты патриоттық рухта тәрбиелеуге ден қойып отыр.

Жазушы жекелеген көркемдік детальдарға үлкен мәселелерді сыйғызуға шебер. Оны ата-аналарының пәтер жалдап жүруінен тоғызыншы сыныпқа дейін бірнеше мектеп ауыстырған оқушылардың өмірінен көрсек, ұстаздардың өмір тәжірибесін бала психологиясына қатысты эпизодтар растайды. Жазушы авторлық ұстанымды кейіпкерлердің аузына салған. Қанды оқиғаны сахналауда жастар былай дейді: «Қазақтың қызы, қызғалдағым, көтер басыңда! Мұз үсті емес бұл! Туған жердің тоңы да бізге қорған! Біз жеңеміз! Ақиқат біз жақта! Ақиқат – қазақ ұлты өмір сүреді! Ақиқат – қазақ ұлты жойылмайды!» (Рақыш, 2018: 123).

Осылайша, жазушы шағын әңгімемен де көптеген мәселені көтеруге болатынын көрсетті. Ол – мектеп оқушысы мен ұстаз арасындағы қарым қатынас, ол – бала психологиясын ұстаздың толық меңгеруі, ол – ұстаздардың алдында отырған әр баланың жеке қасиетін дөп басып тануы, ол – тәуелсіздік жолындағы күрес. Осы ойымызды әдебиеттанушы ғалым Ш.Елеукеновтің осы жинақтың алғы сөзіндегі мына пікірі растайды: «... жас жазушы Айзат Рақыш аталған жинағымен ұлтының болашағына байланысты көкейтесті мәселелер көтерген. Мұзды кезеңдерді көктей өтіп жеткен Тәуелсіздік қызғалдағы қыран текті нағыз қазақ барда өшіп, солмасына автор сенеді. Біл – ел ертеңіне сенген Айзат жазушының әдебиет әлеміне салмақпен басқан екінші қадамы» (Рақыш, 2018: 5).

Қазақ оқырманы жалмауыз кемпір, жезтырнақ, жын, пері тәрізді кейіпкерлермен ауыз әдебиеті үлгілерінен жақсы таныс. Осы кейіпкерлер келе-келе жазба әдебиеттен де орын алды. Жазба әдебиеттен Ж. Аймауытұлының «Елес», Т. Әбдіковтің «Оң қол», М. Мағауиннің «Қуыршақ», Қ. Мұбарактың «Махаббат» тәрізді мистикалық әңгімелерін атасақ та болады. Қазіргі таңда мистикалық бағытта жазып жүрген жазушының бірі – Қойшыбек Мұбарак. Мистика – көп оқылатын қызықты жанрлардың бірі. Мистиканың негізгі белгілерінің бірі – қорқыныш туғызу болса, оны оғаш оқиғалар мен түсініксіз құбылыстардан, басқа дүниенің белгілері мен күтпеген жерден пайда болатын салқынқанды тіршілік иелерінің негізгі оқиғаға араласуынан байқаймыз. Мистика оқырманның жүйкесін қытықтап оны қызықтырғанмен, оны жасау, дәлірек айтсақ сөзбен қорқыту жазушыларға да оңайлықпен келмейді. Осы тұрғыдан қарағанда, мистикаға барудың өзі жазушыдан үлкен дайындықты қажет етеді. Қ. Мұбарактың «От ару» жинағына енген шағын шығармалардың көпшілігі мистикалық әңгімелер. Жазушы өзінің мистикаға қалай келгені туралы былай дейді:

«Ең алғашқы шығармам 1994 жылы өзім оқыған аймақ орталығындағы жастар мен жасөспірімдерге арналған «Жас түлек» журналына жарияланған екен. Ол кезде 10-сыныпта оқитынмын. Найзағай түсіп қайтыс болған досымның рухына бағышталған дүние еді. Сол досымның рухына берген сөзімді орындап, батып бара

жатқан күн астындағы көкшіл тауларды бетке алып осында да жеттік. Жай ғана жеткем жоқ, қаптаған қалың аруақтармен, аласұрған жындармен, сән-салтанатты перілермен, қала берді құтырған құбыжықтармен бірге келдім. Міне, көкшіл таулардың арасында әлі сол рухтармен бірге жүргендеймін. Негізі, прозаны мистикамен бастағаным рас» (Мұбарак, 2009: 1).

Оның кез келген әңгімесінен құпияға толы аруақ, жын, пері, құбыжықтарды кездестіреміз. «Жалғызаяқ жол» әңгімесінде өлген соң елесі ауылдан кетпей ұзақ жүрген елеске кездесеміз. Оны ешкім көрмейді, сөзін естімейді. Қолын күйдірсе заттарды ұстай алатынын түсінген елес, теміршінің дүкеніне барып қып-қызыл темірге қолын қарып алып Мария екеуі соңғы кездесуде ұмыт қалдырған қолшатырды алып жалғызаяқ жолмен ерсілі-қарсылы жүретіндігіне кезіксек, «Би» әңгімесінде аяқтары жоқ өңшей ай маңдайлар Есетті естен тандырып, оған арашаға келген көрші қыз Ләйла екеуін құйынмен бірге ұшырып алып кеткені де адам ұғымына сымайтын, жын-перілерге қатысты тылсым.

Ақын, жазушы, әдебиеттанушы Светлана Гончаренко мистика жанрына мынадай анықтама береді: «Мистическая история корениться на самых обычных, привычных, бытовых историях, сквозь которые, словно через покров густого тумана, просвечивает потустороннее, именно оно, потустороннее, сверхъестественное явственно говорит нам о вполне естественных проблемах и как бы подталкивает пересмотреть наши глубинные противоречия, самообман, образ жизни, взаимоотношения с окружающими. Поэтому мистика социальна» (Гончаренко, 2021).

Осы пікірге сүйенетін болсақ, Қ. Мұбарак әңгімелерінің көпшілігі күнделікті өмірдегі қарапайым оқиғалардан басталады. «Қызғаныш» әңгімесіне екі дүниеде жүрген қыз бен жігіттің бір-бірімен кездесуі арқау болған. Кезінде сүйген қызы бір композитормен кетіп бара жатқанын көрген жігіт Жарияны отарбаның астына итеріп жіберіп, қос аяқсыз қалдырған. Енді ол көрде тыныш жата алмай кек алуға келіп, жігітті екі аяқсыз қалдырады. Мистикалық шығармалардың кейіпкерлері басқа дүниенің өкілдері болатынын еске алатын болсақ, о дүниеден келіп кегін қайтарып жүрген аруақтың тірлігі оқырманның бойына қорқыныш туғызады. Өзге дүниеден келіп бойымызға қорқыныш ұялататын кейіпкердің сөздеріне мән беретін болсақ, Жария – кезінде қызғаныштың құрбаны болған жан. Қызғаныштың әлімсақтан бері адамдармен бірге жасап келе жатқанын есімізге алатын болсақ, жазушы осы қорқынышты оқиға арқылы адамдар арасындағы қызғаныштың үлкен қасіретке, адам өліміне дейін апаратынын оқырманның есіне салған.

«Жат құшақ» әңгімесіне жарық сөнсе пайда болатын жын-перінің қызының құшағына кіретін жігіт құпияның сырын білмей дал болады. Көзге көрінбейтін ару одан балалы болып, баласын емізіп отырғанда, құпияның сырын білуге, баласын көруге ынтыққан жігіт жарықты жағып жібергенде екеуі де буға айналып ұшып кетеді. Мистикадаға тосын қорқынышты оқиға жұрт күткен кезде емес, оқырмандар қырағылығын жоғалтқан кезде болатын болса, перінің қызы мен баласының буға айналып кетуінен осы ерекшелікті көруге болады.

Осы қатарда жазушының «Сайғақ», «Ескексіз қайық», «Пері көші», «Жыртық көйлек» мистикалық әңгімелерін атауымызға болады. «Сайғақ» әңгімесі бір қарағанда реалистік әңгімеге ұқсайды. Жазушының реализмнің өзінен мистика жасайтыны туралы әдебиеттанушы ғалым Д. Амантай: «Қойшыбек Мұбарактың шығармалары Милорад Павичті еске түсіреді. Милорадта реализмнің өзі мистикалық тұрғыда бейнеленеді. Яғни, реализм мен мистиканың арасында шекара жоқ, бір-біріне өтіп кетіп отырады. Ғұлама қаламгер Габриэль Гарсиа Маркес пен Карлос Фуэнтестің туындылары сияқты», – деген болатын (Амантай, 2013). Осы пікірге сүйенетін болсақ, жол апатына ұшыраған Қаланның жоғалтып алған сұлуы Кәусармен ауруханада кездесуі реализм. Әңгімедегі өмірде болған шынайы оқиға Қаланның өң мен түстің арасында көретін оқиғаларымен мистикаға ауысады. Мистикалық шығармалар негізінен қорқынышқа негізделетін болса, Кәусарға қатысты оқиғалар қорқыныш ұялатады. Автор тек кейіпкердің қорқынышын емес, оқырманның да қорқынышын туғызып отыр. Қорқынышты көріністің кейіпкерге әсер еткені тәрізді, оқырманға да қорқыныш, үрей туғызады. Жазушы құбыжық, елес, түнгі зираттардан да өзге қорқыныштың болатынына назар аударған.

Филология ғылымдарының кандидаты Ж. Мәмбетов пен Г. Әбиханова жазушының мистикалық әңгімелері туралы: «Жалпы жаңа үрдіске аяқ басқан жанашыл жазушылардың ойлау еркіндігі мен қиял шыңына көтерілуге тұсау жасалмаған лазым. Сонда қоғам мәдениеті, дүниетанымы, философиясы, қала берсе экономикасы да дамитыны шүбәсіз. Ал дәстүрлі әдебиеттен алшақ, мұндай туындылар арқылы қазақ әдебиеті де шетелдік жауһарлар қатарының алғы шебінде көрінетіні сөзсіз», – деген пікір білдіреді (Мәмбетов, 2016). Осы пікірге сүйенетін болсақ, жазушының перінің қыздары, жын-перілер, елес, әруақтар қатысқан жаңа сипаттағы мистикалық әңгімелері қазақ әдебиетінің көркемдік жетістігі болып саналады.

Тәуелсіздік тұсындағы әңгімелердің бір ерекшелігі – негізгі кейіпкерлердің өмірден алынған, қасымызда жүрген қарапайым адамдар болып келуі. Ұлттық әдебиеттегі «қарапайым адамдар» бейнесін шағын жанрда жеткізе бейнелеген қаламгердің бірі – жас жазушы Бақытгүл Сәрмекова. Оның «Кейіпкерлер» жинағына енген әңгімелерінің негізгі орталық кейіпкерлері – «қарапайым адамдар». Жазушы екі дәуір тоғысындағы ауыл мен қала тіршілігін қатар суреттеді десек, солардың басым көпшілігі – қиырда жатқан қазақ ауылдарының таныс, бейтаныс кейіпкерлері. Таныс дейтініміз, сондай қарапайым кейіпкерлер әр ауылда, әр қалада бар, бейтаныс дейтініміз, жазушының кейіпкерлері – өзі туып өскен ауылдың байырғы тұрғындары.

Шағын әңгімелерде ерекше қызмет атқаратын әдістің бірі – параллелизм. Жазушының «Ақторының халі» әңгімесінде параллелизмді ерекше пайдаланғанын баса айтуға болады. Екі ұқсас затты параллель суреттеудегі шеберлікті даланы ғана иелік етіп, аспанға шапшитын асау жылқы Ақторы мен отызды орталаса да күйеуге шықпаған кейіпкеріміздің арасындағы ұқсастықтан, «Ақындардан жирену» әңгімесіндегі жемтігін аңдыған мысықтың торғайды бас салуы мен ақын ағасының қалаға ауылдан арман қуып келген бейкүнә қызды жемтік етуінен көруге болады.

Ақторы мен кейіпкер арасындағы ұқсастықты «Ауыздығын тартқанда езуінен қанды көбік атып, көзі алақтап, шыңғыра кісінеген Ақторының аянышты хәлі» (Сәрмекова, 2024: 87) мен жұмыссыз қалған автор-кейіпкердің «Тіпті еден жууға да жарамай қалдым. Әйтпесе мені жұмыс іздемеді дейсіз бе? Кеше таңертеңнен бері нәр сызбаған асқазан да шыдамсызданып кетті. Телефонның үні әлдеқашан өшкен, тек банктегі несиенің пайызы өсіп бара жатқанын хабарлап, банк қызметкерлері ғана хабарласады» (Сәрмекова, 2024: 84) деген аянышты күйлерінен көруге болады. Екеуінің де жағдайы мүшкіл, Ақторы еркіндігін билеген екі аяқтыларға тәуелді болса, біздің кейіпкеріміздің тынышын алған пайғамбар жасындағы бастығы тегіннен-тегін жұмыстан шығарып отырған жоқ. Отыздан асқан көрікті қыз көзінің құрты болған соң, қу нәпсіге ие бола алмай өз дегеніне көндіру үшін оны тығырыққа тіреу. Тығырықтан шығатын жол таппаған қыздың құрыққа өзі келіп түсетіні даусыз.

Өңгімедегі әлділердің әлсіздерге күн бермеуі – бір қарағанда табиғат заңы тәрізді көрінеді. Бірақ екі аяқты адамзаттың сезімсіз жан-жануарлар мен құстардан айырмашылығы болу керек қой деген ой мазалайды. Тұрмыс құрмаған, жеңіл жүріске бармаған қыздың жанын түсінбей, оны өз дегеніне көндірген мырза – өмірден алынған, ешқандай боямсыз шынайы кейіпкер. Жазушының негізгі жетістігі – біз өмір сүріп отырған таныс, бейтаныс кейіпкерлерді әдебиетке алып келуі. Замандастары өміріндегі аянышты оқиғаларды тіршілік заңымен параллел суреттеуі оның параллелизмді терең меңгергенін байқатады.

Қазіргі замандағы үлкен қалаларда жүрген қазақ қыздарының тағдырын шынайы бейнелеген келесі әңгіме – «Ақындардан жирену». Оқиға ауыл тойына Атыраудан келген арқалы ақынның тойда көсіліп сөйлеуімен басталады. Арқыраған арқалы ақынды тірі пенде тыңдамағанмен, Орынгүл ғана ұйып отырды. Ештеңе түсінбесе де тірі ақынды көргеніне қуанышты. Той үстінде ебін тауып ақынмен танысып та, өзінің өлең жазытыны айтып та, визиткасын алып та үлгерді. «Тері шып-шып сыртына шыққан шыт көйлегінің қалтасынан Итбай визиткасын алып, Орынгүлге ұстатты. Визиткасы дымқылданып қалған екен, Орынгүл бетіне басты» (Сәрмекова, 2024: 93). Бұл – кішкентайынан өлеңге жаны құмар қыздың, сөз қасиетін түсінетін ақындарға деген үлкен құрметі еді.

Бұл кезде қалаға келіп ақын ағасына алданған Орынгүл қалада шаштараз болып, бір-екі шалдың долларын санап жүрген жайы бар. Енді ол баяғы ауылдан келген бұйығы қыз емес, ақын ағасының дегеніне көнетін. Ақын ағасы көмек қолын созбақ болып, бір асаба жігіттегі үш мың теңгесін алып бермек болғанда, «үш мың теңгеңізге бензин құйып аларсыз машинаңызға», – деп есікті жаба берді.

«– Қалқам, тоқташы, деп – машинадан шыға бергені сол еді, ол ортан терек саусағын шошайтып шығарды да, Итбайдың мұрнына тақады. Үшкір тырнақ жүрегін осып өткендей, машинасына сылқ етіп отыра кетті де «Тырнағы мұнша ұзын болар ма еді?!» деп ойлады (Сәрмекова, 2024: 98). Жазушы аз уақытта адам танымастай өзгерген Орынгүлдің сырт келбеті ғана емес, өмір туралы көзқарасы да өзгергенін сояудай қызыл тырнақпен көрсетуге тырысқан. Қанжар тәрізді

тырнақтың кез келген жерінді осып түсуі әбден мүмкін, бұл – Орынгүлдің тырнағы ғана емес, қолы да, ойы да ұзарғанының белгісі. Осы әңгіме жөнінде Peter Gordon былай дейді: «Сармекованың Қазақстаны – ауылдың, даланың, қаланың бірі; оның кейіпкерлері ауыл адамдарынан, ауылдағы егіншілер мен қойшылардан қаладағы ақындарға дейін. Іс жүзінде екі байланыстырылған әңгіменің тақырыбы жас протезді пайдаланатын ер акын және такси жүргізушісі туралы, Парижде немесе АҚШ колледжінің кампусында оңай орын алуы мүмкін (және болуы мүмкін) оқиға туралы баяндайды» (Gordon, 2024). Жазушы шығармаларының ағылшын тіліне, аударылуы, екі грантты жеңіп алуы – оның өзіміз өмір сүріп отырған қоғам шындығын шынайы бейнелейтіндігі.

Жазушы әңгімелеріне тән келесі ерекшелік – қысқа да нұсқа жазатындығы. Қазіргі прозадағы микрожанр туралы Е.Хуатбекұлы былай дейді: «... микрожанрлар қазіргі қазақ прозасындағы келешегі зор бағыт деп тұжырымдауға болады. Олардың танымалдығы мен өзектілігі оқырмандардың сұранысы мен үмітін қанағаттандыратынын көрсетеді. Бұл кезеңде микрожанрларды зерттеу енді ғана басталып жатыр, әрі бұл бағыттағы жұмыстар олардың әдеби үдерістегі рөлі мен маңызын тереңірек түсінуге көмектеседі деп ойлаймыз» (Хуатбекұлы, 2024: 99). Осы пікірге сүйенетін болсақ, Б.Сәрмекованың қысқа жазу үлгісімен әлем әдебиетінде қалыптасқан микрожанрды қазақ әдебиетінде қалыптастыруға үлес қосып жүргені байқалады.

Жазушы «Мөлдір» әңгімесіндегі Мөлдірді былай сипаттайды: «Шаруақор екен, таңертең ерте тұрып су тасиды, кілем қағады, жүгіріп келіп біздің үйдің егініндегі арамшөптерді жұлуды көмектеседі. Ал мен көлеңкеде жатып алып кітап оқимын» (Сәрмекова, 2024: 62). Ән айтатын жап-жақсы даусы бар мектеп оқушысы Мөлдір өмірінің күрт өзгеруіне отбасының әлеуметтік жағдайы мен нәпсісіне ие бола алмаған малшының көмекшісі кінәлі. Еңбекқор қыздың жастайынан әке-шешесіне ілесіп, жазғы демалыста жайлауға барып көмектесуі, арының төгілуі, ауыл балаларына көзтүрткі болуы, тоғызыншы сыныптан соң мектептен шығып кетуі – Мөлдірдің ғана емес, сондай қиыншылықтарды басынан өткерген әлжуаз, қарапайым, кішкентай ғана жандардың қилы тағдырының көрінісі. Осы бейкүнә кейіпкері туралы жазушы «Үркер» бағдарламасына берген сұхбатында «...мен бәрібір сол кейіпкерден төмен тұратынымды айтқым келді», – дейді.

4. Зерттеу нәтижесі

4.1. Ұ. Дәлейұлының «Сен әкелген жаз» әңгімесіндегі Адинаның ағасына жазып қалдырған хаты, «Ғұмыр гүлі» әңгімесіндегі кейіпкерлердің бір-біріне жазған хаттары жазушы шығармаларының эпистолярлық сипатын айшықтай түссе, жоғарыда көрсетілген бірсыпыра әңгімелерінде мистикалық сарын бар. «Жылқыайдар айтқан хикая», «Жетіқұдықта жол тосқан тоғыз мерген», «Тасбұлақта «жусаған» Қызыл әскер» хикаяларын айтушылар өр Алтай өлкесіндегі тарихи оқиғаларға жан бітірсе, автор сол тарихи оқиғаларды ХХІ ғасырға жеткізді. Есімхан, Ырысхандар бастаған бұлғақтың туын көтерісіп, қазақ қосындарының бас қолбасшысы болған Сүлеймен

мерген мен Сұрмергеннің (Шәукей) қасында жүріп, талай майдандарда қан кешкен атақты мергендер мен батырлардың әңгімесін тыңдап өскен болашақ жазушы өмірден өткен ата-баба рухына сөзден ескерткіш соқты.

4.2. А. Рақыштың шығармаларының негізгі ерекшелігі – ұлттық құндылықтарды көтеруі. Жинаққа енген әңгімелердің бірсыпырасының кейіпкерлері – мектеп оқушылары. Жазушы мектепте оқушыларға сабақ беріп жүрген ұстаз болғандықтан, бүгінгі білім беру жүйесі мен бала психологиясы жанына жақын. Сондықтан да ол қазіргі таңдағы мектептегі проблемаларды шағын әңгімемен көтеруге ден қойған. Сонымен бірге жазушы қазіргі таңдағы жасанды ұрықтандыру, тастанды бала дегендерге басы бүтін қарсы. Классикалық қалыптасқан үлгідегі реалистік әңгімелер бүгінгі өзіміз өмір сүріп отырған қоғамның шындығын көркем шындыққа айналдыруымен бағалы.

4.3. Жазушы Қ. Мәбаракұлы мистикалық әңгімелерін жазуда ақын Ж. Бөдеш айтқандай, «Қойшыбек тілді төгіп-шашып, ысырап қылмай, үнемді қолданатын» көрсетті. Оның жарты беттік және бір жарым бетті ғана қамтитын әңгімелері туралы жазушының қазіргі таңда әлем әдебиетінде орнығып қалған қысқа жазу үлгісін қалыптастырғанын ерекше атауға болады. Жарты беттік «Мәңгілік сауға», «Мылқау», 1 беттік «Көккұрт», «Дақ», «Қылмыскер», «Түнек» әңгімелерінен қысқа жазудың үлгілерін көрсек, перінің қыздары, жын-перілер, елес, әруақтар қатысқан әңгімелері мистикалық сипатта жазылған.

4.4. Қазіргі таңда, әлем әдебиетінде қысқа да нұсқа жазу белең алуда. Қысқа жазудың үлгілерін Б. Сәрмекованың әңгімелері растайды. Ағылшын жазушысы Peter Gordon Сәрмекованың аудармашысы Миргүл Қали әңгімелерді түпнұсқадай табиғи тілмен жеткізу арқылы авторға үлкен қызмет еткенін айта келіп, «Ақындармен тозаққа» әңгімесі туралы былай дейді: «Әңгімелер, негізінен, қысқа. Бар болғаны 100 бетке жинақталған жиырмасы бар. Кейбіреулері өте қысқа, бірнеше жүз сөз. Бұл өз алдына жақсы да, жаман да емес. Ең бастысы, Сармекова (өте) қысқа форманың шебері екені анық. Кейбір оқиғалар толығымен сюжетті болса, кейде сюжет тек виньеткада ғана айтылады» (Gordon, 2024). Айтса айтқандай, 140 беттік жинаққа 31 әңгіме енген. Осыған қарап әңгімелердің 3-4 беттен аспайтын қысқалығын баса айтуға болады. Бұл – жазушының микрожанрды еркін игерген стильдік ерекшелігі.

5. Қорытынды

XXI ғасырдағы қазақ прозасы жаңа кейіпкерлермен, тарихи тұлғалармен толықты. Ұ. Дәлейұлы әңгімелеріндегі Есімхан, Ырысхандар бастаған бұлғақтың туын көтерісіп, қазақ қосындарының бас қолбасшысы болған Сүлеймен мерген мен Сұрмергеннің (Шәукей) көркем бейнелері жасалды. Жазушы қазақ тарихында үлкен орны бар тарихи тұлғалардың бейнесін ұлттық прозаға алып келді. Сонымен бірге қазақтар мекен еткен Серіліктау, Жігербай асуындағы жалғыз ағаш, «Көбеш батыр моласы», «Сайтан асу», «Көктоғай көлі», «Құрманбай тамы», Сөрті, Бәйже, Саз, Шөке жайлаулары, Көктерек, Ақбиік асуы, Құбының құмы мен Шігіртай арасы, Секпілтай, Шаңқан, Тұрғын, Талдысай, Қияқсай, Елубай құдығы, Күректі белі, Шәкір тұмсығы,

Әмір-Сана шыңы, Қара Ертіс, Бала Ертіс жағасы тәрізді жер атаулары өз тарихымен әдебиетке келді.

Айзат Рақыштың шығармаларынан өскелең ұрпақты патриоттық рухта тәрбиелеу байқалады. Оның әңгімелеріндегі мектеп оқушыларының істеріне қарап отырып, өсіп келе жатқан буынның көзқарасын байқауға болады. Сонымен бірге автор, ХХІ ғасырда ұмыт бола бастаған ұлттық құндылықтарға назар аударған. Жасанды ұрықтандыру, тастанды балалардың тағдырына алаңдамаған аналар қатары күн санап көбейіп келе жатқаны белгілі. Жазушы қазірден қолға алмасақ ұлттың болашағына үлкен қауіп туғызатын кесепаттардан сақтануға шақырады.

Мұбарак Қойшыбекұлы – микрожанрды шебер игерген жазушы ретінде танымал. Мистиканың жанрына сай онда түсініксіз және қорқынышты оғаш нәрселер көп болуы тиіс, бірақ барлық оғаш нәрселер сюжетке логикалық түрде біріктірілуі, қорқыныштардың логикалық негізі болуы керек. Осы тұрғыдан алып қарағанда, жазушының мистикалық әңгімелерінің өзіне әлеуметтік мәселелердің арқау болатынын жоғарыдағы әңгімелерден көруге болады. Өң мен түстің бірігіп кетуі арқылы қоғам өміріндегі сан сауал мен құпияға толы табиғат құбылыстарына жауап іздеген автор оны оқырманның өзіне қалдырған.

Бақытгүл Сәрмекованың «Кейіпкер» жинағына енген шағын әңгімелері Лондондағы «Tilted Axis Press» баспасынан «To hell with poet» деген атпен жарық көріп, Халықаралық «Букер-2024» (Booker Prize) сыйлығына үміткер ретінде ұсынылды, Халықаралық «Pen America» қорының «Pen Heim translation-2022», 2023 жылы британдық «English Pen» қорының грант иегері атанды. Әңгімелердің ағылшын тіліне аударылып, оқырманға тез таралуының негізгі себебі – өзіміз өмір сүріп отырған қоғамдағы замандастарымыздың басынан кешіп отырған өмір шындығының шынайы бейнеленуі.

Жоғарыдағы мысалдардан көргеніміздей, қазақ жазушылары заман талабына сай қысқа жазу формасы болып табылатын микро-әңгіме жанрын еркін иегере бастаған. Қ. Мұбарактың жарты беттік, бір беттік, бір жарым беттік әңгімелері мен Б. Сәрмекованың 2-3 беттік әңгімелерінен микрожанрдың ұлттық прозада қалыптасып қалғаны байқалады.

Әдебиеттер:

1. Амантай Д. Жас прозаиктерге не жетіп, не жетпейді? // Жас өркен. – 2013. – 20 қараша.
2. Балтабаева Г. Тәуелсіздік кезеңіндегі қазақ прозасының көркемдік әлемі (повестер мен әңгімелер): филол. ғыл. докт... дисс. автореф. – Алматы, 2010. – 44 б.
3. Orda G., Khudaibergenov N., Sarsenbayeva Zh., Amanzhol S., Mursalimova N. The December Revolt Statement (Description) in Kazakh Literature // Opción. – 2019. – Año 35, No.89. – P.177–194. – ISSN 1012-1587 / ISSN: 2477-9385. <https://www.scopus.com/inward/record.url?eid=2-s2.0-8507215377&partnerID=MN8TOARS>
4. Гончаренко С. Мистика как жанр литературы и её отличие от ужаса (хоррора). – 2021. – 3 ноября. https://litra.online/author_naiznanku/mistika-kak-zhanr-literatury-i-ejo-otlichie-ot-uzhasa-horror
5. Демен Т. Қазіргі қазақ прозасындағы көркемдік ізденістер мен ағымдардың бастау көздері, даму арналары // Proceedings of the 5th International Scientific Conference «World Scientific Reports». – Paris, France, 2024. – ISBN 978-3-7922-9944-9. – DOI: 10.5281/zenodo.

6. Дәлейұлы Ұ. Хат бармайтын қыстақ: әңгімелер. – Астана: Фолиант, 2024. – 208 б.
7. Елеукунов Ш. Қазақ әдебиеті тәуелсіздік кезеңінде. – Алматы: Алатау баспасы, 2006. – 352 б.
8. Елеукунов Ш. Айзат айшықтары // Қазақ әдебиеті. – 2016. – №41–42. – 27 қазан.
9. Gordon R. «To Hell with Poets» by Bakhytgul Sarmekova // Asian Review of Books. – 2024. – 26 March. <https://asianreviewofbooks.com/content/to-hell-with-poets-by-bakhytgul-sarmekova>
10. Жанұзақова Қ., Өтепбергенова Г. Қазақ прозасындағы дәстүр мен жаңашылдық мәселесі // ҚазҰУ хабаршысы. Филология сериясы. – 2014. – №4–5 (150–151). – Б. 51–57.
11. Мәмбетов Ж., Әбиханова Г. Мистиканың үзілмей жеткен арқауы // Түркістан. – 2016. – 20 қазан. <https://turkystan.kz/article/15086-mistikany-zilmey-zhetken-ar-auy>
12. Рақыш А. Мұз үстіндегі қызғалдақ: әңгімелер мен хикаяттар жинағы. – Алматы, 2018. – 176 б.
13. Саметова Ж. Қазіргі қазақ прозасындағы көркемдік ізденістер мен ағымдар және оны оқыту (XXI ғасыр). – Алматы, 2021. https://qyzpu.edu.kz/uploads/uploaded_files/%
14. Сахикызы З. Тереурінді ойдың иесі // Қазақ әдебиеті. – 2018. – 8 маусым.
15. Сәрмекова Б. Кейіпкер: әңгімелер. – Астана: Фолиант, 2024. – 144 б.
16. Сәрмекова Б. Кейіпкер. https://www.youtube.com/watch?v=fdt7rst6wY0&ab_channel=AbaiTV%2F%D0%B1%D0%B0%D0%B9TV
17. Хуатбекұлы Е., Нуракбаева А., Абиханова Г. Қазіргі қазақ прозасы: жанрлық ізденістер мен микрожанр үлгілері // Керуен. – 2024. – №4 (85). – Б. 90–100. <https://doi.org/10.53871/2078-8134.2024.4-07>

References:

1. Amantai D. (20 November 2013) What Do Young Prose Writers Have and What Do They Lack? // Zhas Orken. (in Kaz.).
2. Baltabaeva G. (2010) «The Artistic World of Kazakh Prose in the Independence Period» (Novels and Short Stories). Abstract of the dissertation for the degree of Doctor of Philological Sciences. Almaty, 44 p. (in Kaz.).
3. Sarmekova Bakhytgul. Keipker. YouTube, https://www.youtube.com/watch?v=fdt7rst6wY0&ab_channel=AbaiTV/АбайTV (in Kaz.).
4. Daleiuly U. (2024) Hat barmaityn kystaq. Astana: Foliant, 208 p. (in Kaz.).
5. Demen T. (2024) Sources and Development Trends of Artistic Searches and Currents in Modern Kazakh Prose. // Proceedings of the 5th International Scientific Conference “World Scientific Reports” (25–26 January 2024). Paris; ISBN 978-3-7922-9944-9; DOI 10.5281/zenodo.10578575. (in Kaz.).
6. Eleukenov Sh. Aizat Aishiktary (27 October 2016) // Kazakh Literature. № 41-42. (in Kaz.).
7. Eleukenov Sh. (2006) Kazakh Literature in the Independence Period. Almaty: Alatau Publishing House, 352 p. (in Kaz.).
8. Orda G., Khudaibergenov N., Sarsenbayeva Zh., Amanzhol S., Mursalimova N. (2019) The December Revolt Statement (Description) in Kazakh Literature. Opción, Año 35, No. 89: 177–194; ISSN 1012-1587 / ISSN 2477-9385. <http://www.scopus.com/inward/record.url?eid=2-s2.0-85072153777&partnerID=MN8TOARS> (in Eng.).
9. Goncharenko S. (3 November 2021) Mysticism as a Literary Genre and Its Difference from Horror. https://litra.online/author/_naiznanku/mistika-kak-zhanr-literatury-i-ejo-otlichie-ot-uzhasa-horrora (in Russ.).
10. Gordon R. (26 March 2024) “To Hell with Poets” by Bakhytgul Sarmekova. Fiction. <https://asianreviewofbooks.com/content/to-hell-with-poets-by-bakhytgul-sarmekova> (in Eng.).
11. Khuatbekuly E., Nuraqbaeva A., Abikhanova G. (2024) Modern Kazakh Prose: Genre Explorations and Microgenre Models // Keruen. № 4 (85). Pp. 90-100. <https://doi.org/10.53871/2078-8134.2024.4-07> (in Kaz.).
12. Mambetov Zh., Abikhanova G. (20 October 2016) The Unbroken Thread of Mysticism // Turkistan. <https://turkystan.kz/article/15086-mistikany-zilmey-zhetken-ar-auy> (in Kaz.).
13. Raqysh A. (2018) Muz ustindegi qyzgaldak. Almaty: Tolganay Publishing House. 176 p. (in Kaz.).
14. Sametova Zh. (2021) Artistic Searches and Trends in Modern Kazakh Prose and Their Teaching (21st Century). Almaty, https://qyzpu.edu.kz/uploads/uploaded_files/% (in Kaz.).
15. Sakhykzy Z. (8 June 2018) A Thinker of Powerful Ideas // Kazakh Literature. (in Kaz.).
16. Sarmekova B. (2024) Keipker: Short Stories. Astana: Foliant. 144 p. (in Kaz.).
17. Zhanuazakova Q., Otepbergenova G. (2014) The Issue of Tradition and Innovation in Kazakh Prose // Kazakh National University. Bulletin. Philology Series. № 4–5 (150–151). Pp. 51-57. (in Kaz.).